

Rima BAKŠIENĖ, Agnė ČEPAITIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

KAZIMIERO ŠAULIO VEIKALAS *Juodžiūnų tarmė* – PIRMASIS SISTEMINGO TFA TAIKYMO LIETUVIŲ TARMEI PAVYZDYS

Kazimieras Šaulys's work *Juodžiūnų tarmė* (*The dialect of Juodžiūnai*): the first example of the systematic application of the IPA to a Lithuanian dialect

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA, ang. *International Phonetic Alphabet* [IPA]) ženklai rytų aukštaičių kupiškėnų patarmės pavyzdžiams užrašyti. Lyginami TFA rašmenys, taikyti pedagogo, tautosakos rinkėjo, tarmių tyrėjo Kazimiero Šaulio 1988 m. veikale *Juodžiūnų tarmė*, ir dabartinis TFA ženklų rinkinys, teikiamas lietuvių tarmių garsams.

Papildomai (fragmentiškai) išryškinamas XX a. Šaulio užfiksuotos tradicinės kupiškėnų patarmės ir šiandienio jos vaizdo kontrastas kalbiniu, socioekonominiu ir sociokultūriniu aspektu.

Atliktu tyrimu grindžiama ne vieno kalbininko akcentuota Šaulio parengto veikalo, sukauptų duomenų vertė dialektologijos mokslui. Šaulio pasirinktos transkripcijos analizė neabejotinai pravarti kuriant ir tobulinant šiuolaikinę lietuvių tarmių TFA sistemą.

Raktažodžiai: lietuvių tarmės; rytų aukštaičiai kupiškėnai; Kazimieras Šaulys; transkripcija; tarptautinė fonetinė abėcėlė (TFA).

Abstract. This article examines the International Phonetic Alphabet (IPA) characters used for transcribing examples of the subdialect of the Eastern Aukštaitians of Kupiškis. The IPA characters used in the 1988 work *Juodžiūnų tarmė* (*The dialect of Juodžiūnai*) by Kazimieras Šaulys, a teacher, folklore collector, and dialect researcher, are compared with the current set of IPA characters used for the sounds of Lithuanian dialects.

Additionally, the linguistic, socioeconomic, and sociocultural aspects of the traditional subdialect of Kupiškis as documented by Šaulys in the 20th century is contrasted with its current situation.

The study underlines the value of Šaulys's work and the data he collected for the science of dialectology, as has been emphasised by many linguists so far. An

analysis of Šaulys's chosen transcription is definitely useful for the development and improvement of the modern IPA system of Lithuanian dialects.

Keywords: Lithuanian dialects; Eastern Aukštaitians of Kupiškis; Kazimieras Šaulys; transcription; International Phonetic Alphabet (IPA).

1. Įvadas

Lietuvių dialektologijoje iki šių dienų buvo įprasta tarmių tekstus užrašyti 1925 m. Tarptautinės fonetikų asociacijos Kopenhagoje priimtos tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA, ang. *International Phonetic Alphabet* [IPA]) rašmenimis, adaptuotais Georgo Gerullio (žr. Gerullis 1930; dar žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017b, 203–229 ir ten min. lit.; ten pat žr. ir apie TFA taikymą lietuvių bendrinės kalbos garsams; dar žr. VLKK k-25). Tačiau susiformavusia savita, vadinamąja kopenhagine, lietuvių tarmių transkripcijos sistema, besiskyrusia nuo kitų kalbų, taigi ir nuo įvairių redakcijų TFA ženklų, naudojosi ne visi tarmių tyrėjai. Greta kopenhaginės transkripcijos ženklų, atskiri TFA rašmenys naudoti XX a. pietvakarių dzūkų patarmei užrašyti (žr. Mikalauskaitė 1975, 93–150), o pirmą kartą sistemingai jie taikyti rytų aukštaičių kupiškėnų patarmės apraše (Šaulys 1988; plg. to laikotarpio redakcijos TFA ženklus IPA 1978).

XXI a. TFA adaptuota visoms lietuvių patarmėms (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 105–135; 2017b, 203–229; redakcijas žr. Bakšienė 2022a, 165–183; 2023, 126–144) ir daugiausia taikyta atliekant rytų aukštaičių panevėžiškių, širvintiškių, taip pat ir vakarų aukštaičių kauniškių tyrimus (Čepaitienė 2016, 143–174; 2018a; 2018b, 44–75; 2019, 39–74; Bakšienė, Čepaitienė 2020, 144–180; Bakšienė 2021, 73–88; 2022b; Čepaitienė, Gudaitis 2021, 179–172; 2022, 59–77).

Dėl lietuvių tarmių kalbinių subtilybių naujausiuose darbuose dar esama TFA ženklų nevienodumo, ši transkripcijos sistema lietuvių tarmėtyroje vis dar yra diskusijų objektas. TFA rinkinio adaptacija lietuvių tarmių garsams užrašyti yra sudėtingas procesas, todėl atskiro dėmesio reikalauja TFA taikymo pavyzdžiais laikytini darbai, parengti XX a., kai lietuvių dialektologijoje vyravo kopenhaginė transkripcija.

Šio straipsnio **tikslas** – sistemaiškai išanalizuoti tyrėjo Kazimiero Šaulio 1988 m. taikytus TFA ženklus rytų aukštaičių kupiškėnų patarmės pavyzdžiams užrašyti, lyginant su dabartiniu TFA ženklų rinkiniu, teikiamu lietuvių tarmėms. Veikale *Juodžiūnų tarmė* (Šaulys 1988) gausiai pateikta pavyzdžių, atspindinčių XX a. tradicinės kupiškėnų patarmės vaizdą. Siekiant

pabrėžti tuometės ir šiandienės kupiškėnų patarmės kontrastą ir aktualizuoti autoriaus sukaupytų duomenų svarbą, papildomai straipsnyje, remiantis ir kitų autorių tyrimais, fragmentiškai atskleidžiama dabartinė kupiškėnų arealo sociokultūrinė ir socioekonominė situacija. Išsamesnė lyginamoji skirtingų laikotarpių kalbos analizė neatliekama.

Tyrimo **uždaviniai**: 1) kompleksiškai apžvelgti ankstesnių tyrėjų įvairiuose šaltiniuose skelbtus Šaulio biografijos faktus ir veikalą *Juodžiūnų tarmė*; 2) fragmentiškai pristatyti rytų aukštaičių kupiškėnų patarmę – (geografinę) vietą lietuvių tarmių klasifikacijoje ir šiandienę arealo kalbinę, sociokultūrinę ir socioekonominę situaciją¹; 3) išanalizuoti Šaulio veikalo transkripciją ir įvertinti jos santykį su dabartiniu lietuvių tarmėms teikiamu TFA ženklų rinkiniu.

Atliktas tyrimas yra aprašomojo pobūdžio, juo grindžiama ne vieno kalbininko akcentuota ilgą laiką nepelnytai mažai žinomo *Juodžiūnų tarmės* aprašo vertė dialektologijos mokslui (plg. Zinkevičius 1989, 3; Stundžia 1990, 186; 1990a, 191–192; 1991, 26; 2007, 86–88; 2008, 20–23; dar žr. Stundžienė 1993, 157–196). Šaulio veikalo kalbinė ir ypač transkripcijos ženklų analizė neabejotinai bus pravarti tobulinant šiuolaikišką TFA transkripcijos modelį lietuvių tarmėtyrai, o autoriaus įžvalgos reikšmingos sprendžiant diskusinius transkripcijos klausimus, ypač susijusius su kupiškėnų patarmės ypatybių užrašymu. Tačiau tai bus daroma jau vėlesniuose išsamiuose darbuose – šiame straipsnyje neteikiama konkrečių dabartinio tarmių TFA rinkinio, per septynerius metus išbandyto daugeliui lietuvių patarmių, redakcijų, nekvestionuojami ir bendrinei lietuvių kalbai skirti TFA ženklai bei taikymo principai². Remiantis Šaulio darbu, atsargiai svarstoma tik dėl vieno kito autoriaus vartoto ženklo, ypač priebalsių posistemyje, kaip galimybės taikyti lietuvių patarmėms.

---

¹ Lietuvių dialektologijoje iki šiol dominuoja sisteminio pobūdžio kupiškėnų tyrimai, kai patarmė tiriama kaip visuma, akcentuojami jos skiriamieji požymiai (plačiau žr. 4 skyrių), taip pat dar negausu tyrimų, kuriuose naujaisiais metodais, be kitų, nagrinėti ir kupiškėnai (plg. MK 2013, 75–103; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016, 89–120; Aliūkaitė et al. 2017; 2020; Balčiūnienė et al. 2019).

² Paminėtina, kad bendrinės lietuvių kalbos TFA ženklai yra apsvarstyti ir patvirtinti Lietuvos fonetikų (žr. VLKK k-25) bei pristatyti tarptautinei mokslininkų bendruomenei (žr. Bakšienė et al. 2023, 1–31 ir ten min. lit.).

2. Kazimieras Šaulys – Juodžiūnų šnektos atstovas ir tyrėjas

Kazimieras Šaulinskas (Šaulys) (1908-01-26 – 1993-12-16) ankstesniuose skelbtuose šaltiniuose apibūdinamas kaip pedagogas, tautosakos rinkėjas, akademinio išsilavinimo neįgijęs, bet gabus savamokslis tarmių tyrėjas, mokėsis Panevėžio mokytojų seminarijoje, nuo 1929 m. dirbęs Gaigalių ir Šimonių pradinėse mokyklose, buvęs jų vedėju. 1944 m. pasitraukė į Vakarų, gyveno Austrijoje ir Vokietijoje, nuo 1948 m. – Australijoje (Adelaidėje), čia ir mirė (išsamesnę Šaulio biografiją žr. Vaičiūtė 1991, 20–23; Stundžia 2007, 86–88) (žr. 1 pav.).

1 pav. **Kazimieras Šaulinskas (Šaulys)**³

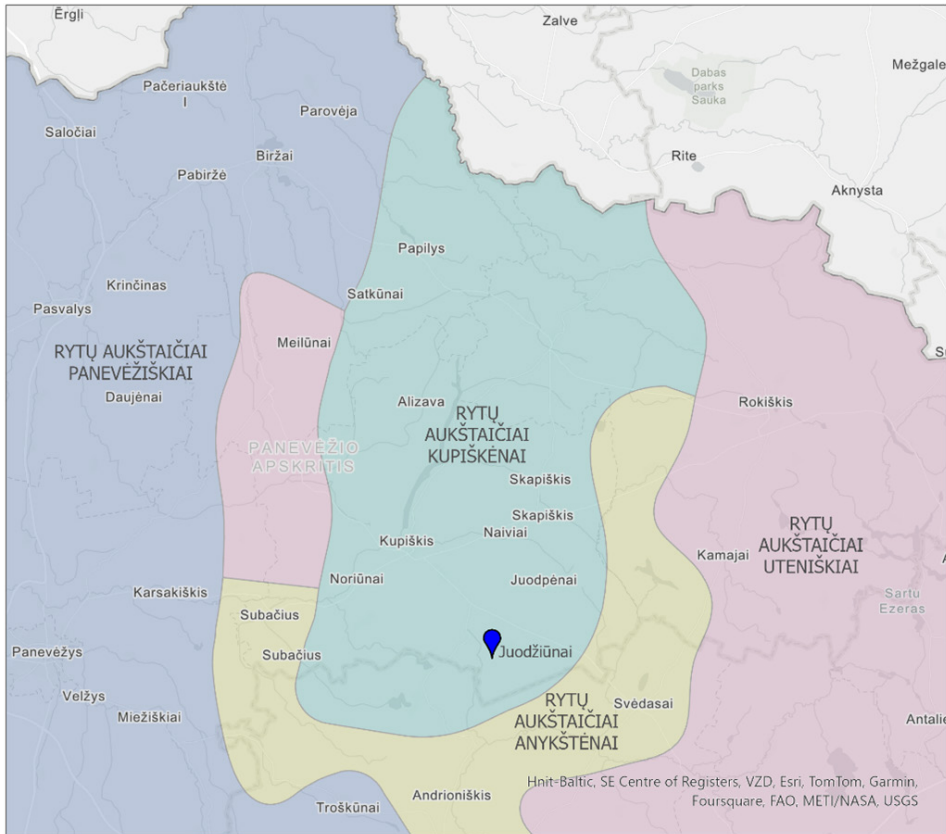
Šaulys kilęs iš Juodžiūnų kaimo, esančio 17 km į pietus nuo Kupiškio (žr. 2 pav.). Būtent Juodžiūnų šnektą, priskiriamą rytų aukštaičių kupiškėnų patarnei, savo darbe ir nagrinėjo autorius.

Veikalas rengtas 25 metus, šiuo metu yra saugomas Vilniaus universitete⁴. Prieš jį rašydamas, Šaulys jau buvo susipažinęs su Franzo Spechto lietuvių tarmių tekstais, surinktais Antano Baranausko klierikų, Kazimiero Būgos, Antano Salio, Zigmo Zinkevičiaus darbais. Darbe taip pat minėta Gerullio studija, kurioje, kaip Juodžiūnų šnektos atstovas pastebėjo, kopenhagine transkripcija neatspindėta kupiškėnų patarnei būdinga balsių trijų fonologinių ilgumų sistema, todėl kupiškėnas išmoko tarmės garsus užrašyti TFA ženklais, o 1972 m. tapo ir Tarptautinės fonetikų asociacijos nariu (Šau-

³ Nuotrauka iš Kupiškio rajono savivaldybės viešosios bibliotekos.

⁴ Buvo numatytas, bet nebaigtas ir II tomas, taip pat saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje, Kazimiero Šaulio archyve (Stundžia 2007, 87).

lys 1988, IV–XII, 7; Stundžia 2007, 86). Rašydamas darbą, Šaulys laiškais konsultavosi su lietuvių kalbininkais Saliu, Zinkevičiumi, tautosakininku, etnologu Jonu Baliu (Stundžia 2007, 87–88).

2 pav. Rytų aukštaičių kupiškėnų paplitimo teritorija ir Juodžiūnų kaimas⁵

Mašinraščiu išspausdintas darbas vertintinas kaip savitai susistemintos gausios tarminės medžiagos rinkinys. Jame Juodžiūnų šnekta aprašyta išsamiai, nors kiek nenuosekliai: pavyzdžiams užrašyti iš esmės laikomasi TFA sistemos, tačiau specifiniai kalbiniai reiškiniai, pavyzdžiui, priegaidės, žymimi remiantis Fridricho Kuršaičio ir Baranausko darbais (plg. Šaulys 1988, VI–IX, 1–25

⁵ Straipsnio žemėlapius sudarė Agnė Čepaitienė.

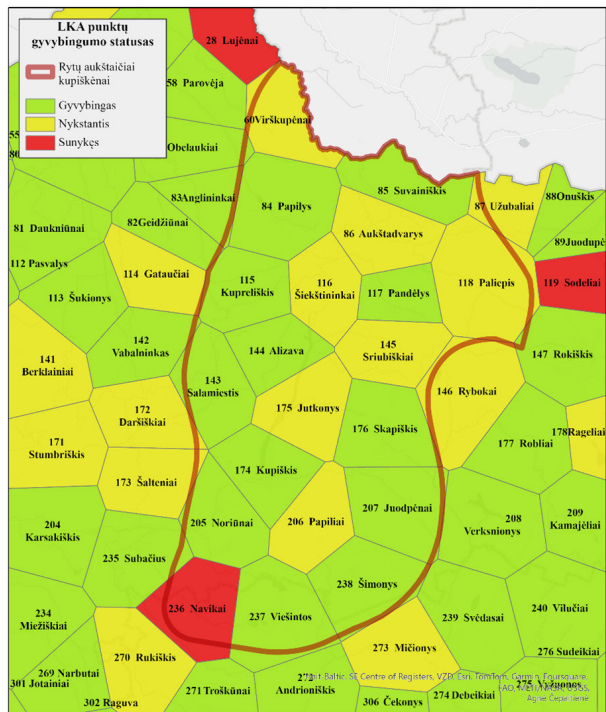
ir kt., dar žr. Stundžia 2007, 87). Kalbos faktus lyginant su bendrine kalba, aptarti šaknies balsiai, dvibalsiai ir dvigarsiai, vardažodžiai pagal kirčiuotes, šnektai būdingos žodžio galo tendencijos (Šaulys 1988; dar žr. Stundžia 1990, 191; 2007, 87 ir kt.; išsamią analizę žr. 4 skyriuje). Veikale paskelbta beveik 1500 smulkiosios tautosakos vienetų (iš jų apie 900 patarlių ir priežodžių, daugiau nei 400 mįslių, minklių ir kt.) (Šaulys 1988; analizę žr. Stundžienė 1993, 157–196). Pavyzdžiai daugiausia pateikti iš atminties, taip pat rinkti iš rašytinių šaltinių: Antano Vireliūno, Baranausko, Spechto, Gerullio, Būgos, Zinkevičiaus ir kt. spausdintų tekstų (Stundžienė 1993, 158).

Taigi išsamiau aprašu ir gausiais, itin iliustratyviais pavyzdžiais Šaulys įamžino išsamų XX a. gyvybingos kupiškėnų patarmės vaizdą, kuris per beveik pusšimtį metų labai pasikeitė.

3. Kupiškėnų patarmės kalbinė, socioekonominė ir sociokultūrinė situacija XXI a.

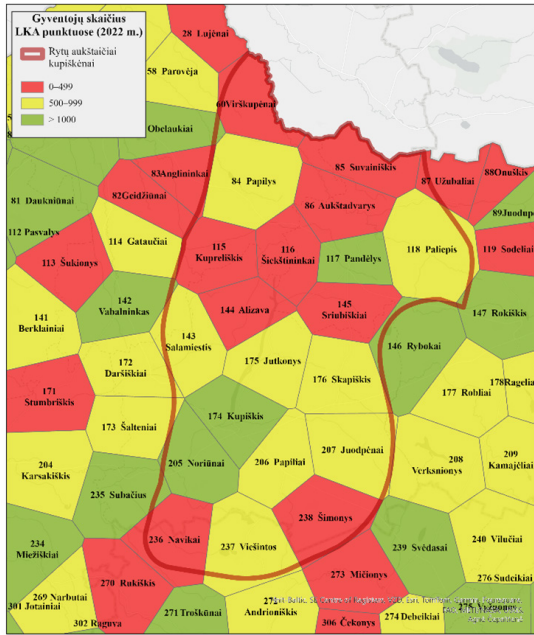
Kupiškėnų patarmei priskiriama 20 *Lietuvių kalbos atlaso* (LKA I–III) punktų, iš kurių, naujaisių tyrimų duomenimis, 12 yra gyvybingi kalbiniu, socioekonominiu ir sociokultūriniu požiūriu, 7 – nykstantys (du iš jų yra perspektyvūs, pakeitus punkto centrą), vienas – sunykęs (Aliūkaitė et al. 2014, 186–187; dar žr. Meiliūnaitė 2014, IV žemėlapis) (žr. 3 pav.).

Kupiškėnai ribojasi su trimis rytų aukštaičių patarmėmis – panevėžiškių, anykštėnų ir uteniškių, kaimyninių plotų didesnieji miestai–traukos cen-

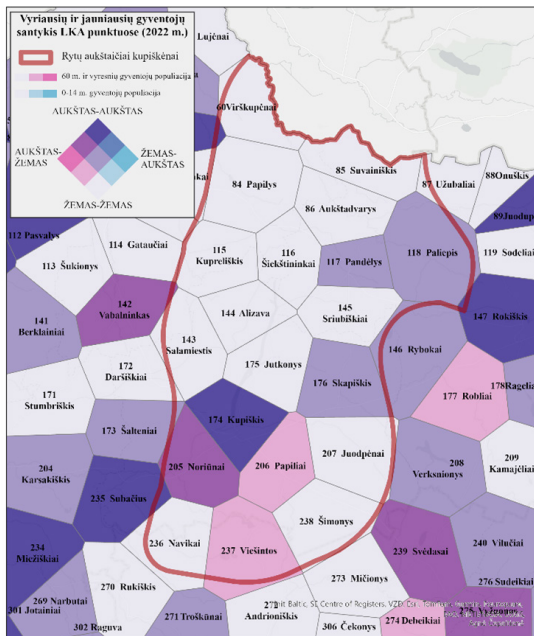

3 pav. LKA punktų gyvybingumas

4 pav. Gyventojų skaičius LKA punktuose

5 pav. Vyriausių ir jauniausių gyventojų santykis LKA punktuose

trais yra panašiai nutolę ir lengvai pasiekiami (žr. 2 pav.). Didžiausiais traukos centrais laikytini panevėžiškių plote esantys Biržai, Panevėžys ir uteniškių – Rokiškis (Aliūkaitė et al. 2014, 188).

Gausiausiai apgyventas ir labiausiai išvystytos infrastruktūros yra patarmės miestas Kupiškis, bet likusiame aptariamajame areale populiacija yra palyginti menka, vyrauja netolygus jauniausių ir vyriausių gyventojų paplitimas, taigi neužtikrinama nuosekli kartų kaita ir, tikėtina, patarmės tąsa (plg. 4–5 pav.).

Apskritai daugumos patarmės plotui priskiriamų gyvenamųjų vietovių socioekonominė ir sociokultūrinė situacija yra nepalanki (dar plg. Balčiūnienė et al. 2019, 48–54). Čia dominuoja labiau neigiamas požiūris į kupiškėnų patarmę, jos vartotoją (Balčiūnienė et al. 2019, 84–88) ir labiau teigiamas – į kaimynines panevėžiškių ir uteniškių patarmes (Balčiūnienė et al. 2019, 90)⁶.

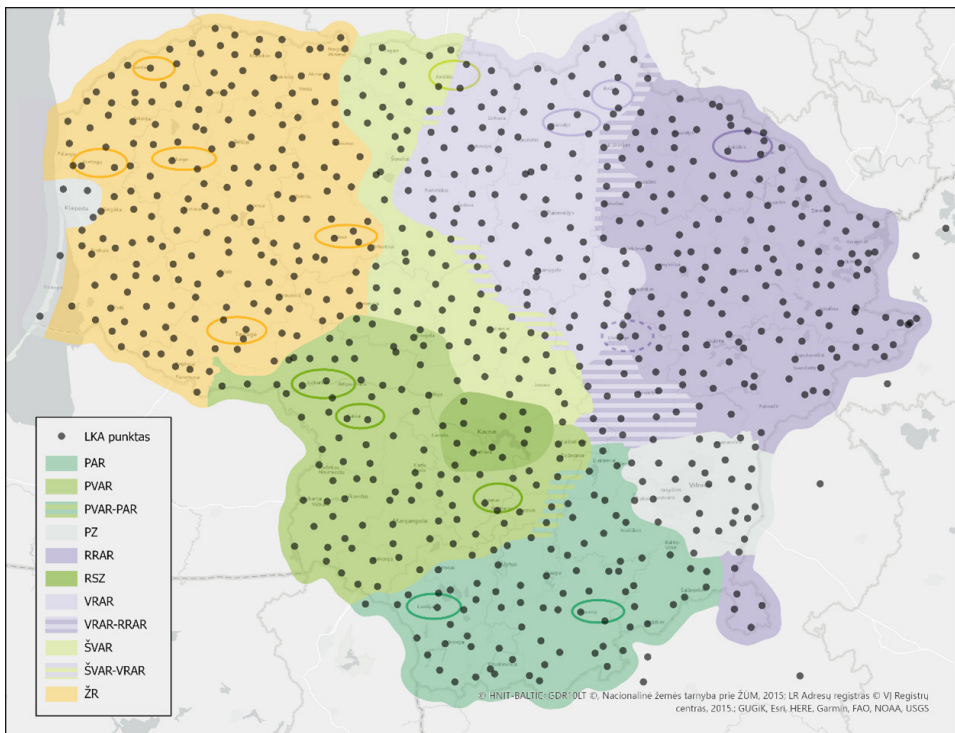
Aptarti veiksniai, be kitų, lemia sparčią XXI a. kupiškėnų kaitą: šiandien ši patarmė kalbiniu atžvilgiu yra silpnoji, stipriausio prisitaikymo laipsnio, lyginant su visomis kitomis Lietuvos patarmėmis. Vertinant kupiškėnų patarmę kaip savarankišką ir iš esmės uždarą sistemą, t. y. laikantis dialektologijoje ilgai vyravusio tradicinio požiūrio, teigtina, kad ji uždaramame plote vartotų ryškiųjų tarmės ypatybių tęstinumo neturi. Tačiau vertinant kupiškėnų požymius kitų tarmių ir bendrinės kalbos poveikio kontekste, pripažįstant vykstančią kaitą, matyti, kad kupiškėnų tarminiai požymiai niveliuojasi su stipriųjų uteniškių ir panevėžiškių patarmių ypatybėmis ir patenka į uteniškių, anykštėnų ir kupiškėnų plote susiformavusio naujojo tarminio darinio – rytinių rytų aukštaičių regiolekto – požymių inventorių (Aliūkaitė et al. 2014, 186–188; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b, 262; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapis; konkrečių ypatybių kaitą žr. Balčiūnienė et al. 2019, 114–139; dėl sąvokų žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a; dar žr. 6 pav.).

Taigi XX a. tradicinės kupiškėnų patarmės, užfiksuotos Šaulio veikale, ypatybių šiandien galima išgirsti jau retai, ji intensyviai veikiama kaimyninių patarmių. Tačiau linkstama manyti, kad ryški aptariamo arealo kaita labiau sietina su socioekonominiais ir sociokultūriniais veiksniais, kiek mažiau – su kalbiniais (dar žr. Balčiūnienė et al. 2019, 139, 214–217).

---

⁶ Paminėtina, kad autorių gimtosios ir kaimyninių patarmių nuostatų tyrimas paremtas vienos, bet ekonominiu ir sociokultūriniu atžvilgiu stabilios kupiškėnų šnektos pagrindu (žr. Balčiūnienė et al. 2019, 77–102).

6 pav. **Lietuvių kalbos regiolektai ir geolektai**
(dar žr. Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapis)⁷

4. KUPIŠKĖNŲ FONETIKOS YPATYBIŲ ŽYMĖJIMAS TFA ŠAULIO VEIKALE

4.1. Balsynas

Šaulys Juodžiūnų šnektos balsius pirmiausia skirstė į trumpuosius, pusilgius ir ilgusius (apie kupiškėnų balsių tris fonologinius ilgumus žr. Jasiūnaitė, Girdenis 1996; LKTCh 2004, 152–153). Charakterizuodamas garsų kiekybę, autorius rėmėsi rytų aukštaičių patarmėms ypač tinkama morų teorija (plg. Baranovskij 1898, 20–25; Girdenis 2003, 286–288). Pagal ją, ilgieji balsiai (ir dvibalsiai) esą trijų morų, pusilgiai – dviejų, trumpieji – vie-

⁷ RRAR – rytinių rytų aukštaičių regiolektas, ŽR – žemaičių regiolektas, PVAR – pietinių vakarų aukštaičių regiolektas, PAR – pietų aukštaičių regiolektas, ŠVAR – šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektas, VRAR – vakarinių rytų aukštaičių regiolektas, RSZ – regioninio standarto zona, PZ – priemiesčio zona.

nos. Teigiama, kad ilgieji garsai, netekę kirčio ar atsidūrę senajame (absoliučiaame) galiniame skiemenyje, sutrumpėja iki pusilgių. Vidutinis (greičiausiai turėta omenyje – pusilgis) balsis tokiose pozicijose tampa trumpuoju (Šaulys 1988, VI–VII). Subtilūs ir tikslūs pastebėjimai rodo, kad Šaulys, nors ir būdamas savamokslis, gerai pažino gimtosios šnektos fonetinę ir morfologinę sistemas.

Darbe ne vienoje vietoje minima, kad ilgųjų / pusilgių balsių kokybė skiriasi nuo trumpųjų, tačiau ilgieji ir pusilgiai tarpusavyje nesiskiriantys (Šaulys 1988, VII). Aiškiai suvokdamas šių dviejų grupių kokybės požymių skirtumus, autorius parinko ir skirtingus rašmenis jų garsams žymėti. Trumpieji šnektos balsiai užrašyti [ɪ], [ə], [ɐ], [ɔ], o pusilgiai ir ilgieji – [i], [a], [ɔ], [u] (žr. 1 lentelę). Pusilgių ir ilgųjų balsių rašmenys sutampa, tik prie ilgųjų rašomas dvitaškis (apie diakritikus žr. 4.4. skirsnį), pvz., [i] – [i:]. Dabartiniuose lietuvių fonetikų darbuose taip pat dažniausiai rodomas kokybinis skirtumas tarp trumpųjų ir ilgųjų / pusilgių balsių⁸. Transkribuojant TFA, jie užrašomi skirtingais rašmenimis, ypač sistemingai to laikomasi žymint aukštutinio pakilimo ir jiems artimus balsius: [ɪ] – [i:] / [iː], [ɯ] – [u:] / [uː] (plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 105–135; Bakšienė 2022a, 165–183; 2023, 126–144; dar žr. Jaroslaviėnė et al. 2019, 25–30; VLKK k-25). Pažymėtina, kad garsų trukmei ir / ar kokybei iliustruoti autorius pavyzdžius daug kur tekste pateikęs fonologams beveik įprastomis minimaliosiomis poromis, taigi gal ir netiesiogiai, bet norėta parodyti būtent garsų skiriamąją funkciją (fonemas) (Šaulys 1988, VI–VII).

Kai kurie Šaulio vartoti rašmenys, besiskiriantys nuo dabartinių lietuvių tarmėms teikiamų TFA ženklų, komentuotini išsamiau.

Žemutinio pakilimo balsiai. Autorius neskyrė kirčiuoto (nepailgėjusio) ir nekirčiuoto (taip pat ir vartojamo tvirtagaliuose / nekirčiuotuose dvigarsiuose) žemutinio trumpojo balsio *a*, darbe visais atvejais rašytas TFA vidurinis nelūpinis balsis, artimas atvirajam – [ɐ]⁹. Taip pat Šaulys žymėjo ir

---

⁸ Ne vieno tyrėjo kelta mintis, kad ilgieji ir trumpieji balsiai skiriasi ne tik kiekybės, bet ir (o kai kuriais atvejais gal net ir labiau) kokybės požymiais, ypač tai būdinga aukštutiniams balsiams (žr. bendrinės kalbos tyrimus Jaroslaviėnė et al. 2019, 78–105). Tikėtina, kad visoje lietuvių kalbos sistemoje vadinamasis balsių kiekybės kontrastas realizuojamas ne tiek kiekybės, bet labiau įtempimo požymiais, bet tai jau atskira, ne šio straipsnio tyrimo, tema.

⁹ Dėl sudėtingų Šaulio vartotų ženklų straipsnio tekste pavyzdžių neteikiama, jų galima rasti atskiruose skirsniuose pridedamose lentelėse.

trumpąjį *a*, kupiškėnų patarmėje prieš kietąjį priebalsį ir žodžio gale dėsningai atliepanti bendrinės lietuvių kalbos *e*. Transkribuojant įvairių patarmių garsus, lietuvių kopenhaginėje transkripcijoje buvo įprasta parodyti ryškesnę nekirčiuoto balsio redukciją (žymėta [α]), todėl ir dabartiniame TFA rinkinyje siūloma garsus diferencijuoti: neredukuotą trumpąjį *a* žymėti [a] (kaip ir pailgėjusį / ilgąjį), o redukuotą – [ɐ] (plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 112–113)¹⁰.

Pailgėjusį kirčiuotą *e* (padėtinio ilgumo), prieš kietąjį priebalsį kupiškėnų taip pat dėsningai atliepiamą *a*, Šaulys žymėjo kitu ženklu – TFA priešakinio žemutiniu balsiu [a], nuosekliai laikydamasis principo, kad trumpieji ir pusilgiai balsiai esti skirtingos kokybės garsai.

Tais atvejais, kai kupiškėnų patarmėje dėl kirčio pailgėjęs *e* nėra asimiliuojamas (prieš minkštąjį priebalsį ar prieš kietąjį priebalsį, bet po minkštųjų *k, g, š, ž, č, j*), autorius pasirinko žymėti TFA priešakinio vidutinio atviresniojo balsio ženklą [ɛ]. Dabartiniame tarminiame TFA rinkinyje siūloma ši garsą žymėti priešakinio vidutinio uždaresniojo balsio ženklu su papildomu žemesniojo pakilimo diakritiku – [ɛ̄]. Tokį dialektologų sprendimą irgi lėmė platesnis transkripcijos ženklų vartosenos kontekstas – rašmuo [ɛ] yra tinkamesnis kitų patarmių, pavyzdžiui, vakarų aukštaičių kauniškių, siaurojo balsio *e* transkripcijai. Tačiau nekirčiuotas ir neasimiliuojamas trumpasis *e* Šaulio žymėtas dvejopai: prieš minkštąjį priebalsį – TFA viduriniu vidutiniu [ə], o prieš kietąjį – tuo pačiu [ɐ], kaip ir asimiliuojamose pozicijose. Rašmuo [ɐ] autoriaus yra vienas iš dažniausiai vartojamų, jis visur rašytas ir balsiui *a* supriešakėjus po minkštojo priebalsio. Dabartiniame TFA rinkinyje tokiais atvejais siūloma rašyti [ɛ] / [æ] (plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 113–114).

Vidutinio pakilimo balsiai. Balsio *é* žymėjimas Šaulio darbe analogiškas dėl kirčio pailgėjusio *e* žymėjimui: dėsningai kupiškėniškai asimiliuojamas balsis *é* užrašomas [a:] / [a], o neasimiliuojamose pozicijose – [ɛ:] / [ɛ].

¹⁰ Pastebėtina, kad redukuotas ir neredukuotas *a* (ypač vartojamas kaip atskiras balsis, ne dvigarsiuose) skiriasi gana subtiliais požymiais, sunkiai suvaikomas iš klausos. Rašant kopenhagine transkripcija, tam tikrose patarmėse (dažniausiai rytų aukštaičių plote) žymėseną [α] dažnai apibendrinta sistemiškai, neatsižvelgiant į realią vartoseną. Keičiantis tarmių fonetikai ir formuojantis naujiems tarminiams dariniams, redukuoto *a* vartoseną gali tapti dar mažiau pastebima, todėl tikėtina, kad ateityje ir tarminiame TFA rinkinyje žemutinis užpakalinis balsis galėtų būti žymimas vienu kažkuriuo pasirinktu ženklu.

Dabartiniame tarminiam TFA rinkinyje šie garsai būtų žymimi atitinkamai [ɑ:] / [ɑ'] ir [ɛ:] / [ɛ'] (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 114–115). Balsio *o* transkripcija iš esmės nesiskiria nuo šiuolaikinio varianto – visur rašomas užpakalinis vidutinis atviresnysis [ɔ] su reikiamais kiekybės ženklais. Autoriaus pateikta pastaba, kad balsiai [ɛ:] ir [ɔ:] Juodžiūnuose sakomi platesni už atitinkamus kauniškių balsius (Šaulys 1988, VII), vadinasi, būta gerai susipažinus ir su kitų Lietuvos patarmių subtiliais fonetiniais bruožais.

Aukštutinio pakilimo balsiai. Ilgieji / pusilgiai šios grupės balsiai transkribuoti visiškai taip pat, kaip tarmių TFA teikiama ir dabar. Trumpiesiems irgi pasirinkti iš esmės tie patys lietuviškųjų garsų TFA atitikmenys – artimi uždariesiems, tik to meto TFA versijoje, Tarptautinės fonetikų asociacijos patvirtintoje 1978 m., jie buvo žymimi kitais rašmenimis (žr. IPA 1978, 271). Balsis, artimas priešakiniam uždaražam, rašytas [ɪ], o užpakaliniam – [ɔ], šiuos ženklus Šaulys ir vartojo. Dabartinėje TFA redakcijoje (žr. IPA 2020) uždariesiems artimi balsiai žymimi [ɪ] ir [u], šiais ženklais siūloma transkribuoti ir lietuviškus tarmių garsus (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 115–116, 117).

Istorinio ilgumo *i*, dėsningai aukštaitiškai susiaurintą iš *ę* (< *en*), vartojamą pusilgį arba trumpą, Šaulys dažniausiai žymi kaip vidurinės eilės suužpakalėjusius variantus – TFA ženklais [i], [t] – ir teigia, kad jie vartojami po kietojo priebalsio (Šaulys 1988, VII). Kupiškėnų šnektose iki šių dienų tokiose formose pasitaiko varijuojančių atvejų – tiek suužpakalėjęs, tiek ir nesuužpakalėjęs balsis gali būti tariamas ne tik po kietojo *l*, bet ir po kitų kietųjų priebalsių (plg. Balčiūnienė et al. 2019, 117).

Kintamieji balsiai. Kintamosios artikuliacijos balsių (sutaptinių dvibalsių, poliftongų) *ie*, *uo* žymėseną aptariamajame veikle rodo, kad Šaulys yra taikliai pastebėjęs subtilius garsų variantus. Atskirai aptartinos kirčiuoto kamieno ir kirčiuotos galūnės / nekirčiuotos pozicijos, nes kintamųjų balsių atliepiniai jose kupiškėnų patarmėje skiriasi.

Kamieno kirčiuotoje pozicijoje nuosekliai žymėtas *ie*, *uo* pirmojo (tvirta-pradžiu) ir antrojo (tvirtagalių) dėmenų pusilgumas stogeliu (apie diakritikus žr. 4.4. skirsnį). Vadinasi, autorius girdėjo dėmenų atskirumą, buvo linkęs laikyti juos diftongiškais garsais ir transkribuoti kaip ir kitus dvibalsius. Kai kur tekste *ie*, *uo* ir vadinami dvibalsiais, kitur priskiriami prie balsių, tačiau diftongišką jų traktuotę aiškiai liudija diferencijuotas pirmosios ir antrosios

dalies kokybės žymėjimas, susijęs tiek su priegaide, tiek su gretimu fonetiniu kontekstu.

Ypač diferencijuotai užrašomas kintamasis *ie*. Pirmojo dėmens kokybė skirta atsižvelgiant į priegaidę: tvirtapradžio *ie* pirmasis dėmuo transkribuotas TFA priešakinio uždarojo balsio ženklu [i], o tvirtagalio – TFA priešakiniam uždaramam artimu tuometės versijos [ɪ] (dabar būtų [ɪ]). Taigi Šaulys sistemingai rodė tvirtapradžio *ie* pirmosios dalies kokybę, būdingą pailgėjusiam balsiui, o tvirtagalio – atitinkamam trumpajam balsiui. Svarstant dabartinį tarminį TFA rinkinį, toks žymėjimas pradžioje buvo teikiamas ir dialektologų (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 117–118). Tačiau vėliau, derinant tarminę transkripciją prie VLKK patvirtinto bendrinės kalbos TFA ženklų rinkinio (žr. VLKK k-25) ir motyvuojant neaiškiai išskiriama dėmenų kokybe, žymėjimas buvo suvienodintas: tiek tvirtapradžio, tiek tvirtagalio *ie* pirmoji dalis dabar siūloma transkribuoti vienodai – [i]. Antroji *ie* dalis Šaulio darbe diferencijuojama atsižvelgiant ne į priegaidę, bet į gretimus garsus: prieš kietąjį priebalsį rašomas TFA vidurinio artimo atvirajam balsio ženklas [e], o prieš minkštąjį – vidurinio vidutinio [ə]. Vadinasi, autoriaus aiškiai girdėta ypač atvira garso pabaiga pozicijoje prieš kietąjį priebalsį, iš esmės tariama taip pat, kaip trumpasis *a*. Apie tai jau ne kartą rašyta lietuvių tarmių tyrėjų ir eksperimentinės fonetikos specialistų (plačiau žr. Bacevičiūtė 2002, 5–17; Girdenis 2009, 213–242).

Kintamojo *uo*, priklausomai nuo priegaidės, skirtingai žymėta tik pirmoji dalis: tvirtapradžio garso atveju Šaulys rašė TFA užpakalinio uždarojo balsio ženklą [u], o tvirtagalio – artimo užpakaliniam uždaramam tuometės TFA versijos [ɔ] (dabar būtų [u]). Antroji garso dalis nebuvo diferencijuojama, visais atvejais rašytas minėtas [e], kaip ir kintamojo *ie* prieš kietąjį priebalsį pabaigoje.

Nekirčiuoti ir kirčiuoti žodžio gale *ie*, *uo* kupiškėnų patarmėje yra vienas balsinami ir tariami pusilgiai, dabartiniame tarminiame TFA rinkinyje juos siūloma žymėti atitinkamai [eː] ir [ɔː]. Šaulio tekste *uo* tokiose pozicijose užrašomas taip pat (tik nevartojamas pusilgumo ženklas, kirčiuotas dar pažymimas stogeliu), o suvienbalsėjusiam *ie* pasirinktas kiek žemesnio pakilimo garso ženklas – jis užrašomas priešakiniu vidutiniu atviresniuojam balsiu [ɛ].

1 lentelė. **Balsių žymėjimas TFA Šaulio darbe¹¹**

BK balsis	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[ɑ:] nosinis, istorinio ilgumo	[u:] / [uː] [² ʃu:lɐ] ~ <i>šąla</i> , [ɐrˈbɔːtuː] ~ <i>arbātą</i>	[u:] / [u] [drú:ʃunɐ] ~ <i>drąsina</i> , [drū:sus] ~ <i>drąsūs</i> , [drusɐs] ~ <i>drąsôs</i>
[ɑ:] padėtinio ilgumo; taip pat ir tvirtapradžiuose dvigarsiuose	[ɔː] [ˈnɔːmɐs] ~ <i>nāmas</i> , [ˈkɔːɪmɐs] ~ <i>káimas</i> , [ˈkɔːruvɑː] ~ <i>kárvė</i>	[ɔː] [gɔ̃ʔɐs] ~ <i>gālas</i> , [dɔ̃ʔkɐs] ~ <i>dáik-tas</i> , [kɔ̃ʔɣju] ~ <i>kárvuį</i>
[ɑ]	[ɑ] kirčiuotas žodžio gale: [ʃɐˈka] ~ <i>šakà</i>	[ɐ] [ʔɐks] ~ <i>laks</i> , [ʃɪpˈkɐ] ~ <i>ripkà</i> , [pɪˈpɪrɐs] ~ <i>pipiras</i> , [ʔɐkɐi] ~ <i>laikai</i>
	[ɐ] nekirčiuotas; taip pat ir tvirtapradžiuose / nekirčiuotuose dvigarsiuose: [ˈkɔːlˈbɪɪnɐ] ~ <i>kálbina</i> , [dɐ ² ˈbɐr] ~ <i>dabař</i>	
[æ:] nosinis, istorinio ilgumo	[i:] / [iː] ilgumas priklauso nuo kirčio: [² ʃvɪːstɐs] ~ <i>švęstas</i> , [ɪʃˈkɪːʃiːs] ~ <i>iškėšęs</i>	[i:] / [i] / [ĩ] [gɪ̃:žɐ] ~ <i>grėžia</i> , [ˈkɔ̃ti] ~ <i>kātę</i> , [dāːdi] ~ <i>dėdę</i> , [c̃ɛci] ~ <i>kėkę</i>
[æ:] padėtinio ilgumo; taip pat ir tvirtapradžiuose dvigarsiuose	[ɑː] prieš kietąjį priebalsį: [ˈnɑːʃɐ] ~ <i>nėša</i>	[ɑ] [sānɐs] ~ <i>sėnas</i> , [māʔʂtu] ~ <i>mėlžtu</i>
	[ɛː] prieš minkštąjį priebalsį ir prieš kietąjį priebalsį po [k ^l], [g ^l], [ʃ ^l], [z ^l], [ʎ ^l], [j]: [ˈmɪːdɪrs] ~ <i>mėdis</i> , [pa.ˈɛːrˈzɪɪnɐ] ~ <i>paėrzina</i> , [ˈgɪːrɐs] ~ <i>gėras</i> , [z ^l ɛːmɑː] ~ <i>žėmė</i>	[ɛ] [žɛ̃mɪ] ~ <i>žėmę</i> , [m̃ɛɪʔa] ~ <i>mėilė</i> , [bɛ̃ʃzɪni] ~ <i>bėržinė</i> , [žɛ̃mɐs] ~ <i>žėmas</i>

¹¹ Bendrinės kalbos garsai lentelėse transkribuoti remiantis patvirtinta VLKK rekomendacija (VLKK k-25). Tarminiai kupiškėnų atitikmenys nurodomi pagal Atkočiaitytė, Rinkauskienė 2003; LKTCh 2004. Čia ir kitur santrumpa BK žymima bendrinė kalba, RAK – rytų aukštaičiai kupiškėnai.

BK balsis	RAK atitikmuo dabartinė TFA	Šaulio TFA variantas
[ɛ]	[a] prieš kietąjį priebalsį ir žodžio gale: [ma'dus] ~ <i>medūs</i>	[ɛ] [bɪ'tɛs] ~ <i>bitės</i> , [senɔs] ~ <i>senūs</i>
	[ɛ] prieš minkštąjį priebalsį ir prieš kietąjį priebalsį po [k ^l], [g ^l], [ʃ ^l], [ʒ ^l], [tʃ ^l], [j]: [n'ɛ'ʃɪ] ~ <i>neši</i> , [k'ɛtu'rɪ] ~ <i>keturi</i>	[ə] [ʒə'cɪ] ~ <i>sekì</i> [ɛ] taip pat ir <i>a</i> supriešakėjimo atvejais: [jɛrɛ] ~ <i>gerà</i> , [pl̩iæɛ] ~ <i>pliekia</i>
	[ɪ] kilęs iš nosinio balsio: [ka'tɪ] ~ <i>katè</i>	[ɪ] [kɛ'tɪ] ~ <i>katè</i>
[e:]	[ɑ:] / [ɑ'] prieš kietąjį priebalsį ir žodžio gale: [2'da:da] ~ <i>dėdė</i>	[ɑ:] / [ɑ] [l̩ɑ:k] ~ <i>lėk</i> , [l̩iɛta] ~ <i>liėtė</i>
	[ɛ:] / [ɛ'] prieš minkštąjį priebalsį ir prieš kietąjį priebalsį po [k ^l], [g ^l], [ʃ ^l], [ʒ ^l], [j]: [tu ¹ r'ɛ:jɔ] ~ <i>turėjo</i> , [r'ɛ ² k'ɪvɔ] ~ <i>rėkiaū</i>	[ɛ:] [vɪ ^l cé:jəv] ~ <i>vilkéjai</i>
[o:]	[ɔ:] / [ɔ'] [tɔ ² k'ɔ:s] ~ <i>tokiōs</i> , [ʒmɔ ¹ g'ɛ'l'is] ~ <i>žmogėlis</i> , [gɛl ² vɔ:s] ~ <i>galvōs</i>	[ɔ:] / [ɔ] [lɔ:k] ~ <i>lók</i> , [bɪlɔs] ~ <i>bylōs</i>
[i:]	[i:] / [i'] [sɔp ¹ k'i:ba] ~ <i>sunkýbė</i> , [gɪ ¹ u'i:n'tɪ] ~ <i>gyvėnti</i> , [s'ɛ:s'ɛr'i] ~ <i>sėseri</i>	[i:] / [i] [vɪ:res] ~ <i>výras</i> , [pɪks] ~ <i>pýks</i> , [tɪlɔs] ~ <i>tylōs</i>
[ɪ]	[ɪ] kirčiuotas kamienne; taip pat ir tvirtapradžiuose dvigarsiuose: [k'ɪrtes] ~ <i>kítas</i> , [d'ɪrɛbɛ] ~ <i>dírba</i>	[ɪ] [m̩ɪgɔ] ~ <i>mìgo</i> , [p̩ɪtnes] ~ <i>pìlnas</i>
	[ɪ] nekirčiuotas ir kirčiuotas žodžio gale; taip pat ir tvirtagaliuose / nekirčiuotuose dvigarsiuose: [vɪ ¹ s'ɪ] ~ <i>visì</i> , [ʃ ² ɪl'tɔ] ~ <i>šílto</i> , [l̩m ² ɔv] ~ <i>lindaū</i>	[ɪ] [m̩ɪgɛɪ] ~ <i>migaĩ</i> , [m̩ɪks] ~ <i>mìgs</i> [pɪ ¹ kù] ~ <i>pilkū</i>

BK balsis	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[u:]	[u:] / [uː] [1ˈsu:rʲeɪs] ~ <i>súriais</i> , [pʲiɯjʲ2ˈkʲuː] ~ <i>penkiū</i> , [1ˈsu:rʲuː] ~ <i>súrių</i>	[u:] / [u] [bú:ʂo] ~ <i>búsiu</i> , [ʒyʲiˈnû] ~ <i>žvynų</i> , [tʲûeʂu] ~ <i>tiėšų</i>
[u]	[uː] kirčiuotas kamiene; taip pat ir tvirtapradžiuose dvigarsiuose: [ˈsuːkʲe] ~ <i>sùka</i> , [1ˈpuːlʲtʲ] ~ <i>pùlti</i>	[u] [sùk] ~ <i>sùk</i> , [lʲúke] ~ <i>liùika</i> , t. y. pypkė
	[u] nekirčiuotas ir kirčiuotas žodžio gale; taip pat nekirčiuotuose ir tvirtagaliuose dvigarsiuose: [ruːpʲus] ~ <i>rupiùs</i> , [suɯjʲ1ˈkʲiːbaː] ~ <i>sunkýbė</i> , [2ˈkurʲkʲæ] ~ <i>kuřkia</i>	[o] [soɯmʲišo] ~ <i>sumišo</i> , [sòks] ~ <i>sùks</i> , [soɯjks] ~ <i>suņks</i>
[iɛ]	[iɛ] kirčiuotas kamiene: [1ˈvʲiɛnuː] ~ <i>vieną</i> , [2ˈdʲiɛnuː] ~ <i>dieną</i>	[iɛ] / [iə] tvirtapradis prieš kietąjį / minkštąjį priebalsį: [lʲiɛpa] ~ <i>liėpa</i> , [ʂiəce] ~ <i>siekia</i> [iɛ] / [iə] tvirtagalis prieš kietąjį / minkštąjį priebalsį: [dʲiɛves] ~ <i>Diėvas</i> , [mʲiəʒis] ~ <i>miėžys</i>
	[ɛː] nekirčiuotas ir kirčiuotas žodžio gale: [ruɡʲɛː2ˈnuː] ~ <i>rugienų</i> , [nak2ˈtʲɛːs] ~ <i>naktiėš</i>	[ɛ] [ʂeːcəɫ] ~ <i>siekiė</i> , [lʲeːs] ~ <i>liėš</i>
[uɔ]	[uɔ] kirčiuotas kamiene: [1ˈjuɔdes] ~ <i>júodas</i> , [1ˈjuɔkes] ~ <i>juòkas</i>	[uɔ] tvirtapradis prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį: [púvedes] ~ <i>púodas</i> , [jɛːrúejɔ] ~ <i>gerúoju</i> [uɔ] tvirtagalis prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį: [ceːtəêʂ] ~ <i>kietuosė</i> , [pəêdʒəʂ] ~ <i>puòdžius</i>
	[ɔː] nekirčiuotas ir kirčiuotas žodžio gale: [ɔːboː2ˈlʲoːkeɪ] ~ <i>obuoliòkai</i> , [ru2ˈdɔː] ~ <i>ruduò</i>	[ɔ] [dɔbàs] ~ <i>duobėš</i> , [dòs] ~ <i>duòš</i>

4.2. Dvibalsiai ir dvigarsiai

Iš dvibalsių ir dvigarsių grupės taip pat komentuotina keletas Šaulio žymėsenos atvejų, besiskiriančių nuo dabartinio tarmės teikiamo TFA rinkinio (žr. 2 lentelę).

Autorius, remdamasis Būgos kirčiavimu, nuosekliai žymėjo diftongiškų garsų pusilgumą stogeliu – tvirtapradžio pirmojo dėmens ir tvirtagalio antrojo. Kirčiuoti kamieno dvibalsiai / dvigarsiai viso garso kiekybe tapatinami su ilgaisiais balsiais. Kliudamasis logikos dėsnium, jog dalis savo trukme negali prilygti visumai, Šaulys teigia, kad kiekvienas dėmuo, tiek pirmasis, tiek antrasis, galintys būti tik pusilgiai, todėl tekste kritikuojamas Gerullis, kai kuriuos dvigarsių dėmenis laikęs ilgaisiais (Šaulys 1988, IV).

Tvirtapradžių dvibalsių / dvigarsių pirmasis dėmuo apibūdinamas kaip pusilgis ir aiškios kokybės, todėl visur rašomi pusilgių balsių ženklai (Šaulys 1988, IV, VI). Tvirtagalių dvibalsių / dvigarsių antrasis dėmuo esąs pusilgis, bet trumpojo balsio kokybės. Tvirtagališki antrieji dėmenys iš esmės transkribuojami tokiais pačiais ženklais, kaip ir nekirčiuoti, tik dar pažymimi stogeliu. Tačiau žodžio gale tvirtagališkos prigimties dvibalsiai / dvigarsiai laikomi pusilgiais, o abu jų dėmenys – trumpaisiais. Jie visur kirčiuoti kairiniu kirčio ženklu ant antrojo dvigarsio dėmens – toks žymėjimas atitiktų dabartinę kirstinės priegaidės sampratą ir transkripciją ženklu [ʷ] kopenhaginėje fonetinėje rašyboje. Nekirčiuotus dvibalsius / dvigarsius autorius taip pat vadina pusilgiais, teigia, kad jie susideda iš trumpųjų balsių, visur rašomi trumpųjų balsių rašmenys (Šaulys 1988, IV, VI).

Dvibalsiai. Dvibalsių antrieji dėmenys *i*, *u* sistemingai žymėti tuometės TFA versijos [ɪ], [ʊ] (dabar būtų [i], [u]).

Iš ryškesnių kokybinių neatitikimų su dabartine transkripcija minėtina dvibalsio *au* žymėseną. Tvirtapradžio *au* pirmąjį dėmenį Šaulys užrašė TFA priešakinio atvirojo balsio ženklu [a], o tvirtagalio ir nekirčiuoto – vidurinio artimo atvirajam [ɐ] su papildomu taškeliu apačioje. Taškelis raidės apačioje to meto TFA versijoje teiktas kaip alternatyva diakritikai [·], abu jie reiškė kiek aukštesnio pakilimo garsą, uždaresnį negu žymi pagrindinis ženklas (IPA 1978, 271). Taigi autoriaus labiau akcentuotas kitas dvibalsio *au* pirmojo dėmens akomodacijos požymis – didesnis uždaramas, o ne labializacija, kuri rodoma pasirinkus dabartinį teikiamą ženklą – TFA užpakalinį žemutinį labializuotą balsį [ɔ] (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 112–113, 118–119).

Dvibalsio *ei* transkripcija taip pat skiriasi nuo dabar siūlomo varianto: tvirtapradžio *ei* pirmasis dėmuo Šaulio žymėtas priešakiniu vidutiniu atvires-

niuojų [ɛ], o tvirtagalio ir nekirčiuoto – viduriniu vidutiniu [ə]. Dabartiniame transkripcijos variante tvirtapradžio dvibalsio pirmąjį dėmenį siūloma žymėti TFA priešakiniu artimu atvirajam [æ], o tvirtagalio ir nekirčiuoto – minėtuojų [ɛ] (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 118–119), taigi dabartinių dialektologų (kaip ir bendrinės lietuvių kalbos tyrėjų) pasirinkti atviresniųjų garsų ženklai. Akivaizdu, kad dvibalsių dėmenų akomodacija įvairiose lietuvių patarmėse, ne tik kupiškėnų, dar turės sulaukti išsamesnių eksperimentinės fonetikos specialistų tyrimų.

Mišrieji dvigarsiai. Mišriųjų dvigarsių žymėseną beveik nesiskiria nuo dabartinės TFA transkripcijos (žr. 2 lentelę). Aukštaitiškai susiaurėję dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* atitikmenys iš esmės žymimi tais pačiais ženklais, kaip ir dabar, tik tvirtagalių ir nekirčiuotų dvigarsių pirmieji dėmenys vėlgi rašomi [ɪ], [ɔ] pagal tuometę TFA versiją. Kirstinę priegaidę turintys dvigarsiai, kaip ir dvibalsiai, kirčiuoti kairiniu kirčio ženklu ant antrojo dėmens, parodydami trumpumą.

2 lentelė. **Dvibalsių ir dvigarsių žymėjimas TFA Šaulio darbe**

BK dvibalsis / dvigarsis	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[ei]	[ɔɪ] tvirtapradis: [¹ lɔɪʃkɛs] ~ <i>láiškás</i>	[ʃɪ] [l̥ɪʃbu] ~ <i>láiḃq</i>
	[er] tvirtagalis: [e ² terne] ~ <i>ateĩna</i>	[eɪ] [vėĩkɛs] ~ <i>vaĩkas</i>
	[ei] kirčiuotas vidurine / kirstine priegaide; nekirčiuotas: [vɛr ² keĩ] ~ <i>vaikaĩ</i>	[eɪ] [bɛĩks] ~ <i>baĩgs</i> , [l̥ɛĩbũ] ~ <i>laibũ</i>
[ɔu]	[ɑʊ] tvirtapradis: [¹ sɑʊlɑ] ~ <i>sáulė</i>	[áɔ] [l̥áɔce] ~ <i>láukas</i>
	[ɔʊ] tvirtagalis: [² sɔʊsu] ~ <i>saũsq</i>	[ɛɔ] [l̥ɛɔkɛs] ~ <i>laũkas</i>
	[ɔʊ] kirčiuotas vidurine / kirstine priegaide; nekirčiuotas: [dɛ ² rɔʊ] ~ <i>daraũ</i> , [sɔʊ ² su] ~ <i>sausĩ</i>	[ɛɔ] / [ɛɔ] [sɛkɛɔ] ~ <i>sakaũ</i> , [l̥ɛɔkũ] ~ <i>laukũ</i>
[ɛi]	[æɪ] tvirtapradis: [¹ m̥æɪlɑ] ~ <i>mėilė</i>	[êɪ] [m̥êɪlɑ] ~ <i>mėilė</i>

BK dvibalsis / dvigarsis	RAK atitikmuo dabartinė TFA	Šaulio TFA variantas
	[ɛr] tvirtagalis: [2'p'ɛr'l'i:s] ~ <i>peĩlys</i>	[əĩ] [cəĩçɛ] ~ <i>keičia</i>
	[ɛi] kirčiuotas vidurine / kirstine priegaide; nekirčiuotas: [sɛ2'k'ɛi] ~ <i>sakeĩ</i> , [k'ɛi2'stu'] ~ <i>keistũ</i>	[əi] / [əu] [ɖi'əi] ~ <i>Diliaĩ</i> , [ˈzi:tkeɹjəi] ~ <i>Žỹdkapiai</i>
	[uːn], [uːm], [iːn], [iːm] tvirtapradžiaĩ: [1'puːn't'i:s] ~ <i>pántis</i> , [1'suːm't'i:s] ~ <i>sám̃tis</i> , [1'z'v'iːŋ'g'æ] ~ <i>žvėngia</i> , [1'p'iːmpɔː] ~ <i>pėmpė</i>	[ûn], [ûm], [în], [îm] [brûŋkste] ~ <i>brángsta</i> , [tîmste] ~ <i>témsta</i>
[ɛn], [ɛm], [ɛn], [ɛm]	[unː], [umː], [inː], [imː] tvirtagaliai: [nus1'g'unːdɔː] ~ <i>nusigaĩdo</i> , [pa2'sumːdɔː] ~ <i>pasaĩdė</i> , [2'ʃv'ĩmːtas] ~ <i>šveĩntas</i> , [2't'ĩmːp'ɛ] ~ <i>tem̃pia</i>	[oû], [om̃], [iû], [iûm] [pɔm̃pste] ~ <i>paĩmpsta</i> , [lũkʃɛ] ~ <i>leĩksi</i>
	[un], [um], [in], [im] kirčiuoti vidurine / kirstine priegaide ir nekirčiuoti: [ˈduŋgus] ~ <i>dangũs</i> , [duŋ2'gun] ~ <i>danguĩ</i> , [t'ĩmːp'ĩ] ~ <i>tempĩ</i> , [kumːp'ɛːl'i:s] ~ <i>kampėlis</i> , [ʃv'ĩm2'tu'] ~ <i>šventũ</i>	[oû], [om̃], [iû], [iûm] / [on], [om], [un], [um] [tũms] ~ <i>tem̃s</i> , [lũkʃɛ] ~ <i>leĩks</i> , [pɔm̃ps] ~ <i>paĩmps</i> , [brɔŋks] ~ <i>braĩngs</i> , [kɔnt'ĩm̃ɛs] ~ <i>Kantrĩmas</i> , [pũcɔ'ĩcɛs] ~ <i>penkiolĩkys</i> , t. y. penkiolikos metų

4.3. Priebalsynas

Priebalsių transkripcijoje Šaulio darbe esama nemažai neatitikimų nuo šių dienų TFA lietuvių tarmėms siūlomos versijos (žr. 3 lentelę). Priebalsių minkštumas nuosekliai žymėtas diakritiku [,] (žr. 4.4. skirsnį), tačiau esama ir atvejų, kai kietieji ir minkštieji priebalsiai užrašomi skirtingais rašmenimis.

Kietasis šoninis (lateralinis) sonantas *l* rašytas su riestine perbrauka – [ł]. Šis diakritikas teikiamas žymėti garso veliarizaciją tiek tuometėje, tiek dabartinėje TFA versijoje. Nors nepalatalizuotam (kietajam) lietuvių kalbos *l* būdingi ryškūs artikuliaciniai ir akustiniai veliarizacijos požymiai (plačiau žr. *Urbanavičienė, Tapertė 2023, 40–43, 61–77*), tačiau jie laikomi ne pagrindiniais, o tik papildomais, todėl lietuvių dialektologų ir bendrinės kalbos tyrėjų dabar pasirinktas tiesiog lateralinio aproksimanto ženklas – [l] (žr. VLLK k-25).

Diferencijuotai žymėtas ir virpamasis sonantas *r*. Skirtingi šio garso užrašymo pavyzdžiai susiję ne su kietumu–minkštumu, o su kitais požymiais. TFA daugiadūžis (ang. *trill*) [r] Šaulio rašytas tik tvirtagaliuose dvigarsiuose, t. y. ten, kur jis yra pusilgis. Visais kitais atvejais – tvirtapradžiuose dvigarsiuose, žodžio gale kirčiuotuose dvigarsiuose ir nekirčiuotas – rašytas TFA vienadūžis (ang. *tap/flap*) [ɾ]. Taigi pusbalsį *r* bandyta diferencijuoti ir pagal ilgumą, ir pagal tarimo būdą. Bendrinės kalbos tyrimai rodo, kad esama vienadūžio ir daugiadūžio *r* vartosenos skirtumų (plg.: Kazlauskienė 2018, 48; Švageris 2022, 59; Urbanavičienė, Tapertė 2023, 49 ir kt.). Vis dėlto šiam klausimui spręsti būtina atlikti išsamesnių tyrimų, ypač tarmių garsų. Tikslinant sonanto *r* transkripciją, neabejotinai būtų pravartus aptartas Šaulio diferencijavimas.

Tekste esama keleto sonanto *n* variantų. Kaip žinome, šis pusbalsis turi du ryškius pozicinius variantus – liežuvio priešakinį dantinį ir gomurinį, vartojamą prieš *k*, *g*. Įprastas dantinis minkštasis pusbalsis, asimiliaciškai minkštinaamas prieš priešakinės eilės balsius, Šaulio tekste žymimas [ɲ] – TFA nosinio palatalinio priebalsio ženklui su supriešakėjimą rodančiu diakritiku. Tai subtilus ir tikslus žymėjimas, nes tiesiogiai palatalinis [ɲ] TFA sistemoje rodo daug minkštesnį garsą, artikuliaciškai apibūdinamą aukštesniu liežuvio vidurinės dalies pakėlimu prie kietojo gomurio. Toks garsas būdingas, pavyzdžiui, latvių kalbai, bet lietuvių palatalizuoto *n* artikuliaciniai ir akustiniai požymiai blankesni (plačiau žr. Urbanavičienė, Tapertė 2023, 44–48, 78–94). Samplaikose prieš kitus minkštuosius priebalsius esantis *n* užrašomas [ɲ], – matyt, autorius pastebėjo ir norėjo perteikti nevienodą jų minkštumo laipsnį. O atitinkamas minkštasis gomurinis pusbalsis žymėtas TFA palataliniu [ɲ], diferencijuojant nuo kietojo gomurinio [ŋ].

Sklandusis *v* transkribuojamas kaip pučiamasis [v], o ne kaip aproksimantas [ʋ]. Dėl šių garsų interpretacijos baltų kalbose lingvistų irgi diskutuojama iki šiol, bet bent jau pastaruoju metu lietuvių kalboje įsigalėjusi sklandžiojo priebalsio (pusbalsio) interpretacija (plačiau žr. Urbanavičienė, Tapertė 2023, 54–60).

Šaulys skirtingais rašmenimis fiksavo kietuosius ir minkštuosius *k*, *g*. Lietuvių kalboje minkštieji šio pogrupio priebalsiai, be įprastinių palatalizacijos požymių, dar pasižymi ir skirtinga artikuliacijos vieta – minkštieji artikuliuojami vidurinėje burnos dalyje, jie klasifikuojami kaip liežuvio viduriniai, gomurio viduriniai (palatoveliariniai), o kietieji jų atitikmenys – kaip liežuvio užpakaliniai, gomurio užpakaliniai (veliariniai) (plačiau žr. Urbanavičienė

et al. 2019, 22–28). Autorius norėjo aiškiai parodyti šių garsų skirtumus, taigi sprogstamasis skardusis minkštasis *g* žymėtas TFA palatalinio sprogstamojo ženklų [j] (kartais [j̥]), o atitinkamas duslusis – palatalinio [c]. Pasvarstyta, galbūt taip minėtų priebalsių skirtų būtų galima išryškinti ir, pavyzdžiui, užrašant labai minkštus pietų aukštaičių priebalsius *kʷ*, *gʷ* (vadinamasis priebalsių *kʷ*, *gʷ* ir *tʷ*, *dʷ* mišimas), pvz.: [2ʰceuˈlɔʷ] ~ *kiaūlē*, [jɛˈgutʰe] ~ *gegūtė*.

Pučiamųjų priebalsių *š*, *ž* pogrupyje kietieji ir minkštieji atitikmenys taip pat žymėti skirtingais rašmenimis. Kietieji priebalsiai dažniausiai užrašomi taip pat, kaip ir dabartiniuose lietuvių tarmėms ir bendrinei kalbai siūlomuose TFA rinkiniuose – postalveoliniais [ʃ], [ʒ], tačiau kai kur tekste (ypač Įvade) pasitaiko ir įprastų dabartinio raidyno [š], [ž] atvejų. Minkštieji pučiamieji šio pogrupio priebalsiai transkribuoti dvejopai – dažniausiai rašyti ženklai [ʃ̥], [ʒ̥], to meto TFA versijoje skirti specialiai palatalizuotiems [ʃ], [ʒ] žymėti (žr. IPA 1978, 271), tačiau pasitaiko ir Šaulio veikalui būdingų užrašymų su diakritiku apačioje – [ṣ̌], [ẓ̌]. Šių lietuvių pučiamųjų priebalsių transkripcija TFA ženklais išlieka problemiška ir šiandien, jų neatitikimas anglų kalbos pagrindu sudarytai TFA aptartas ir tarmių, ir bendrinės kalbos tyrėjų (žr. Ambrazavičius, Leskauskaitė 2014, 167; Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 120; Kazlauskienė 2018, 51; Urbanavičienė et al. 2019, 26 ir kt.). Ateityje tikslinant TFA rinkinį, atsižvelgtina ir į Šaulio dėsningą kietųjų ir minkštųjų minėto pogrupio priebalsių skyrimą.

Laikantis tų pačių principų, žymėtos ir afrikatos *č*, *dž*, turinčios antruosius dėmenis pučiamuosius alveolinius priebalsius *š*, *ž*. Jei rašomi du ženklai, kartais jie dar papildomai jungiami lankeliu: [č̣] / [tʃ̣] / [tʃ̣̥]; [č̣̥] / [tʃ̣̥̥] / [tʃ̣̥̥̥]; [dẓ̌] / [dʒ̣] / [dʒ̣̥]. Atitinkamos dantinės afrikatos visur užrašytos tik dviejų rašmenų junginiais ([tṣ] / [tʃ̣̥], [tʃ̣̥̥] / [tʃ̣̥̥̥]), nes, kaip minėta, rašmuo [c] vartotas minkštajam *k* žymėti.

3 lentelė. **Priebalsių žymėjimas TFA Šaulio darbe**¹²

BK priebalsis / afrikata	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[l]	[l̥] [2ʰlerˈkes] ~ <i>laikas</i>	[l̥̥] [kâoʎes] ~ <i>káulas</i>

¹² Pateikiami tik tie priebalsiai, kurių žymėjimas Šaulio darbe skiriasi nuo dabar siūlomo TFA varianto.

BK priebalsis / afrikata	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[r]	[r] [¹ 'brɔ:l'i:s] ~ <i>bról̥ys</i>	[r] tvirtagaliame dvigarsyje: [¹ toʁsem̥ejis] ~ <i>tuʁsamiegis</i>
		[r] tvirtapradžiamame dvigarsyje, tvirtagaliame dvigarsyje žodžio gale, nekirčiuotas: [jĩrt̥es] ~ <i>gĩrtas</i> , [brɔ:l̥is] ~ <i>bról̥ys</i> , [b̥ers] ~ <i>baʃs</i>
[n ¹]	[n ¹] [n ¹ e'ʃ̥i] ~ <i>neši</i>	[n̥] tiesiai prieš priešakinį priebalsį [¹ n̥ið̥t̥i] ~ <i>nièžti</i>
		[n̥] prieš kitus minkštuosius priebalsius: [¹ ʌcun̥'dr̥ĩʃ̥cis] ~ <i>šikindr̥iskis</i>
[ɟ]	[ɟ] [² 'duŋ'gu:] ~ <i>daŋgũ</i>	[ɟ] [sɔŋks] ~ <i>suñks</i>
[ɟ ¹]	[ɟ ¹] [sɔŋj ¹ 'ki:ba:] ~ <i>sunkýb̥e</i>	[n̥] [¹ sɔŋc̥e] ~ <i>suñkia</i>
[v]	[v] [² 'v̥erkes] ~ <i>vai̯kas</i>	[v̥] [¹ p̥ieve] ~ <i>píeva</i>
[g ¹]	[g ¹] [¹ 'g̥eres] ~ <i>g̥eras</i>	[j̥] / [j̥] [¹ j̥i:s̥l̥e] ~ <i>gýsla</i> , [j̥əʃ̥i] ~ <i>geri</i>
[k ¹]	[k ¹] [k ¹ et̥u'r̥i] ~ <i>keturi</i>	[c̥] [¹ 'ʃ̥ci:st̥es] ~ <i>skýstas</i>
[ʃ]	[ʃ] [¹ 'ʃ̥ɔ'ltes] ~ <i>šáltas</i>	[ʃ̥] [ʃ̥ek̥es] ~ <i>šak̥às</i>
		[ʃ̥] [¹ ʃ̥i:ʃ̥kɔ] ~ <i>trýško</i>
[ʃ ¹]	[ʃ ¹] [¹ 'ʃ̥e:ra:] ~ <i>š̥éré</i>	[ʃ̥] [ʃ̥y̥is] ~ <i>š̥oìs</i>
		[ʃ̥] [¹ 'y̥i:l̥ɔ] ~ <i>š̥v̥ýlio</i>
[ʒ]	[ʒ] [¹ 'grɔʒus] ~ <i>gr̥āžūs</i>	[ž̥] [v̥ež̥ò] ~ <i>vež̥ù</i>
		[ʒ̥] [¹ n̥ið̥ʒ̥es] ~ <i>nièžas</i>

BK priebalsis / afrikata	RAK atitikmuo dabartinė TFA	Šaulio TFA variantas
[ʒʲ]	[ʒʲ] [ʒʲɛːmɑː] ~ žėmė	[ʒʲ] [ʒʲɪntɛs] ~ žėntas
		[ʒ] [ʒʲɪːnɛs] ~ žovėnas
[ʧ]	[ʧ] [ʳʲɛːtʃkuː] ~ rėčkq	[č] nėra pavyzdžių
		[tʃ] / [tʃ̥] [ˈɪm̩bɾiːtʃkɛs] ~ iėmbričkɛs, t. y. arbati- nis, [ˈlʲiːtʃnɛs] ~ lʲėchnas, t. y. atlieka- mas
[ʧʲ]	[ʧʲ] [ʲtʃʲæ] ~ čia	[č̣] [m̩ɛ̃l̩pʲiːtʃɔn] ~ mėlnyčion, t. y. i malūnq
		[tʃ̣] / [tʃ̣̥] [ˈɪːtʃ̣ʲæ] ~ riėčia, [tʃ̣ʲ pʲiːtʃ̣̥ɔ] ~ trinʲčiai
[dʒ]	[dʒ]	[dʒʲ] nėra pavyzdžių
		[dʒ] / [dʒ̥] [ˈlʲiːdʒbu] ~ ličbq, t. y. skaičių
[dʒʲ]	[dʒʲ] [ˈsʲɛːdʒʲæ] ~ sédi	[dʒʲ] [pɔɛ̃dʒʲɔs] ~ puodžius
		[dʒ] / [dʒ̥] [ˈm̩ɛ̃dʒʲlɛpʲɪs] ~ mėdžliepis, t. y. klevas, [ˈdʲiːdʒʲɛʃɛʃtʲɪs] ~ diđžiasviestis
[tʃ]	[tʃ] [ˈrʲiːtʃkus] ~ Ričkus	[ts] / [tʃ̥] [ˈvʲɛ̃ʃpɛts] ~ viėšpats, [ˈm̩tʃ̣kɛpɛtʃʲɪs] ~ Mickapetris
[tʃʲ]	[tʃʲ] [ˈpʲuːm̩pʲtʃʲ] ~ pumpc, t. y. pumpt	[tʃ̣] / [tʃ̣̥] [ˈlʲɛ̃kʲtʃ̣ʲɪjɛ] ~ lėkcija, [ˈɪtʃ̣ʲɔs] ~ ičlius, t. y. išdykėlius

4.4. Diakritikai

Diakritikų prie pagrindinių rašmenų Šaulys vartojo labai nedaug, vos ke-
lis papildomus ženklus (žr. 4 lentelę). Ilgumo ženklas vadinamas dvitaškiu,

dviem taškeliais (Šaulys 1988, VI). Greičiausiai dėl spausdinimo galimybių paprastas dvitaškis visur prie ilgųjų balsių, dešinėje raidės pusėje, ir rašytas; specialaus TFA ilgumo ženklo – trikampio dvitaškio [ː] – nevartota.

Garsų pusilgumą autorius parodo keliais būdais. Pirmiausia nuosekliai rašomi pusilgių balsių kokybę atitinkantys rašmenys, aiškiai besiskiriantys nuo trumpųjų balsių (žr. 4.1. skirsnį). Virš kirčiuotų pusilgių balsių ar dvibalsių / dvigarsių dėmenų visur rašomas stogelis [ˆ]. Jį Šaulys teigia pradėjęs vartoti, pamatęs IPA žurnale latvių autorės straipsnį, kuriame kirčiuotą skiemenį rodė laužtinės priegaidės ženklas, ir Vireliūno dainų rinkinį, kur kirčiuoti pusilgiai balsiai buvę sužymėti stogeliu (Šaulys 1988, VI). Kai kur tekste pasitaiko ir pusilgumo žymėjimo tašku raidės dešinėje pusėje viršuje, nors pats autorius teigia, kad jo jau neberašęs nuo to laiko, kai pradėjo garsų pusilgumą žymėti minėtuoju stogeliu.

4 lentelė. **Garsų papildomųjų požymių žymėjimas TFA Šaulio darbe**

BK garso požymis	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
[ː] ilgumas	[ː] [1ˈrːiːtɛs] ~ <i>rýtas</i>	[ː] [ˈr̥iːtɛs] ~ <i>rýtas</i>
[ˆ] pusilgumas	[ˆ] [ˈkˆiːtɛs] ~ <i>kítas</i> , [1ˈkuːrtɛs] ~ <i>kúrtas</i> , [ˈstɔːluː] ~ <i>stálg</i>	perteikiamas skirtingais rašmenimis (žr. 4.1. skirsnį) [ˆ] virš kirčiuotų balsių ir dvigarsio dėmenų: [p̥iːks] ~ <i>pýks</i> , [ˈc̥iːfɛ] ~ <i>kíša</i> [ˆ] kartais papildomai žymimas antrojo dvigarsių dėmens pusilgumas: [beːnɛs] ~ <i>baĩnas</i>
[̥] priebalsio minkštumas	[̥] [m̥], [l̥], [v̥], [s̥]... [1ˈv̥iːs̥iːu] ~ <i>výsiu</i>	[̥] [m̥], [l̥], [v̥], [s̥]... [v̥iːʃɔ] ~ <i>výsiu</i> , [mɔʃ̥] ~ <i>muš̥i</i>
[˙] supriešakėjimas	[˙] [ɸ], [ɸ̥], [ɸɔ]... [ˈjɸs] ~ <i>jús</i> , [ʃ̥eːʃ̥ɸ̥] ~ <i>šeš̥iū</i>	[˙] nuosekliai žymimas po [k], [g] samplaikose prieš minkštuosius priebalsius: [ˈg̥r̥iːnɛs] ~ <i>grýnas</i> , [ˈp̥iːk̥ɪ] ~ <i>pýkši</i>

Priebalsių minkštumas tais atvejais, kai kietieji ir minkštieji priebalsiai žymimi tais pačiais rašmenimis (apie kitokius atvejus žr. 4.2. skirsnį), nuosekliai užrašomas palatalizuoto garso diakritiku [ʲ], kuris buvo teikiamas 1978 m. TFA ženklų rinkinyje (žr. IPA 1978, 271). Dabartinėje TFA redakcijoje priebalsių minkštumą siūloma žymėti diakritiku [ʲ] (žr. IPA 2020).

Šaulio darbe vartotas ir TFA garsų supriešakėjimo diakritikas [˗], tačiau juo žymimi ne, kaip įprasta, supriešakėję balsiai, bet priebalsiai *k, g*, vartojami samplaikose prieš kitus minkštuosius priebalsius. Akivaizdu, jog autorius jau-tė, kad tokioje pozicijoje šie priebalsiai minkštėja nedaug, tačiau ir nėra visiškai kieti, kaip prieš užpakalinės eilės balsius. Taip greičiausia norėta parodyti nežymų jų suminkštėjimo laipsnį. Tas pats diakritikas kartais pasitaiko ir po *k*, esančiu žodžio gale. Dažniausiai tai yra liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens formos, todėl tikėtina, kad čia autoriaus irgi rodomas nedidelio laipsnio minkštinimas, nukritus priešakiniam balsiui *i*.

4.5. Prozodiniai vienetai

Kirčiuotas skienuo, tais atvejais, kai jis yra nurodomas, žymimas taip pat, kaip ir dabartinės TFA pagrindinio kirčio ženklų [ˈ], rašomu prieš skiemenį (žr. 5 lentelę). Autorius kirčio ženklą vadina *basleliu*, *lazdele* (Šaulys 1988, IV, VI). Jei kirčiuotas trumpasis skienuo, ant jo balsio visur rašomas kairinis kirčio ženklas. Šalutinis kirtis, nors ir žymėtas retai, tik išskirtiniais atvejais, irgi užrašomas taip pat, kaip dabartinėje TFA, – statmenu brūkšneliu prieš skiemenį apačioje [˘] (žr. IPA 2020).

Atitrauktinį kirtį turintys skiemenys žymimi taškeliu virš tokio skiemens balsio ar dvigarsio antrojo dėmens, kuris laikomas pusilgiu, virš jo rašomas ir stogelis. Stogelis virš antrojo dėmens žymėtas visuose dvigarsiniuose atitrauktiniuose skiemenyse, nesvarbu, ar būtų atitraukta į tvirtagalės ar į tvirtapradės prigimties skiemenį. Atrodo, kad atitrauktiniai skiemenys su ilguoju balsiu autoriaus taip pat laikomi tvirtagaliais, jie kirčiuojami cirkumflekso ženklu, virš balsio rašomas taškelis, šalia – dvitaškis, rodantis ilgumą.

Šaulys teigia, jog priegaidės ženklų iš pradžių jokių nedėjęs, tik žymėjęs kirčiuotą skiemenį (Šaulys 1988, VI). Tačiau galutiniame darbo tekste ilgieji kirčiuoti balsiai žymimi *basleliu* prieš skiemenį, dešiniiniu ar riestiniu priegaidės ženklu ir dviem ilgumo taškeliais dešinėje pusėje. Autoriaus manymu, dvitaškis po ilgųjų balsių nereikalingas, perteklinis, nes ilgumą rodo ant balsio uždėtas dešininis arba riestinis kirčio ženklai, bet dvitaškį autorius vis tiek dar rašo daugiau iš įpratimo: *bet dar teberašau* (Šaulys 1988, VI). Kamieno

tvirtapradžiuose ar tvirtagaliuose dvigarsiniuose skiemenyse priegaidę rodo jau minėtas stogelis, žymintis pirmojo ar antrojo dėmens pusilgumą (žr. 4.4. skirsnį). Tvirtagalės prigimties balsiai žodžio gale taip pat žymimi stogeliu virš jų, o dvibalsiai / dvigarsiai kirčiuojami kairiniu ženkle ant antrojo dėmens. Tokia žymėseną atitiktų kirstinę / vidurinę priegaidę, kuri specialiais ženklais buvo žymėta kopenhaginėje rašyboje. Priegaidžių tarminių alotonų užrašymas išlieka vienas iš problemiškesnių klausimų, transkribuojant TFA (plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a, 122–123; Bakšienė 2022a, 172–175).

5 lentelė. **Prozodinių vienetų žymėjimas TFA Šaulio darbe**

BK prozodinis vienetas	RAK atitikmuo dabartine TFA	Šaulio TFA variantas
['] pagrindinis kirtis	['] [m'ɛd'ɪs] ~ <i>mėdis</i>	['] papildomai [`] ant trumpųjų skiemenų: [b'òs] ~ <i>būs</i>
	['] atitrauktas kirtis: [j'ɔun'ɪ] ~ <i>jauni</i>	[´] [be'ɪtɪ] ~ <i>balti</i>
[.] šalutinis kirtis	[.] [ʃ'ɛʃ'ɔ'z'd'ɛʃ'ɪm] ~ <i>šėšiasdešimt</i>	[.] [p'êʃ.p'í:ʃɔ] ~ <i>pėrplyšo</i>
[¹] tvirtapradė priegaidė	[¹] [¹'v'i:res] ~ <i>vyras</i>	[´] ant ilgųjų balsių: [bú:ʂɔ] ~ <i>būsiu</i>
		[^] ant pirmojo dvigarsio dėmens: [ʂm'ɪlge] ~ <i>smilga</i>
[²] tvirtagalė priegaidė	[²] [²'lɔʊ'kes] ~ <i>laũkas</i>	[~] ant ilgųjų balsių: [k'ɫí:pɔ] ~ <i>klỹpo</i>
		[^] ant antrojo dvigarsio dėmens: [l'uĩ'pɛ] ~ <i>liũpa</i>
	[²] tvirtagalė priegaidė žodžio gale (kirstinis ar vidurinis jos alotonas): [ge¹²'vɔ:s] ~ <i>galvòs</i> , [mɛ²'tɛɪ] ~ <i>mataĩ</i>	[^] ant galinio kirčiuoto balsio: [ʂek'òs] ~ <i>šakòs</i>
		[`] ant galinio dvigarsio antrojo dėmens: [brɔ'ɪ]ks] ~ <i>braĩgs</i>

5. Išvados

Atlikta Šaulio veikalo *Juodžiūnų tarmė* TFA rašmenų analizė leidžia teigti, kad autoriaus, kaip savamokslio, pasirinkta transkripcija yra labai tiksli, sisteminga, perteikianti subtilius kupiškėnų patarmės fonetinius požymius, pasirinktų principų nuosekliai laikomasi.

Sugretinus Šaulio taikytus tuometės TFA redakcijos ženklus ir dabartinį lietuvių tarmių TFA rinkinį, nustatyti keli ryškesni tarminių garsų užrašymo skirtumai:

- balsiai: kirčiuotas ir nekirčiuotas (atitinkamai neredukuotas ir redukuotas) trumpasis *a* (taip pat ir dėsningai kupiškėniškai atliepiamas bendrinės kalbos *e*) nediferencijuotas, visais atvejais užrašytas [e]; kirčiuotas pailgėjęs (padėtinio ilgumo) ir ilgasis kupiškėniškas *a*, atliepiantis bendrinės kalbos *e*, *é*, žymėtas [a]; nekirčiuotas trumpasis *e* prieš minkštąjį priebalsį – [ə]; įvairių pozicijų priešakinis kiek atviresnis vidutinio pakilimo balsis (kopenhaginėje rašyboje žymėtas [e]) užrašytas [ɛ]; trumpieji aukštutiniai basiai pagal tuometę TFA versiją žymėti [i], [ɔ]; diferencijuotai žymėta kintamųjų balsių *ie*, *uo* pradžia: tvirtapradžių – [i], [u], o tvirtagalių – [ɪ], [ɔ];
- dvibalsiai: tvirtapradžio *au* pirmasis dėmuo užrašytas [a], o tvirtagalio ir nekirčiuoto – TFA [ɐ]; tvirtapradžio *ei* pirmasis dėmuo žymėtas TFA [ɛ], o tvirtagalio ir nekirčiuoto – TFA [ə];
- priebalsiai: kietasis šoninis (lateralinis) sonantas *l* žymėtas [ɫ]; sonantas *r* tvirtagaliuose dvigarsiuose – [r], kitais atvejais – [r̥]; minkštasis sonantas *n* prieš priešakinės eilės balsius – [ɲ], *n* prieš kitus minkštuosius priebalsius – [ɳ], minkštasis gomurinis *n* – [ɲ], kietasis gomurinis *n* – [ŋ]; pusbalsis *v* žymėtas kaip pučiamasis [v]; minkštieji *k*, *g* užrašyti palataliniais [ç], [j]; kietieji *š*, *ž* dažniausiai žymėti [ʃ], [ʒ], o minkštieji *š*, *ž* – [ʃ̥], [ʒ̥] (atitinkamai diferencijuotos ir afrikatos);
- diakritikai: kirčiuotų balsių ar dvigarsių dėmenų pusilgumas žymėtas stogeliu [^]; priebalsių minkštumas – tuometės TFA versijos palatalizacijos diakritiku [,]; priebalsiai *k*, *g* samplaikose prieš kitus minkštuosius priebalsius – su priešakėjimo diakritiku [_*];
- prozodija: atitrauktinis kirtis žymėtas taškeliu virš skiemens centro (balsio arba pabrėžto dvigarsio dėmens); kirstinę priegaidę turintys galiniai skiemenys kirčiuoti kairiniu kirčio ženklu.

Ateityje tikslinant dabartinių tarmių TFA rinkinį, atsižvelgtina į bent kelis Šaulio pasirinkimus sudėtingesniems garsiniams vienetams užrašyti, pavyzdžiui: 1) autoriaus nuoseklų laikymąsi principo, kad trumpieji ir netrumpieji (pusilgiai ir ilgieji) balsiai pirmiausia skiriasi ne tiek kiekybe, kiek kokybiniais požymiais; 2) atskirais ženklais žymėtini kietieji ir minkštieji *k*, *g* (ypač būtų aktualu užrašant pietų aukštaičių tarmių tekstus), sonanto *n* variantai; 3) Šaulio veikale įrodoma, kad priegaidžių alotonus žodžio kamiene ir gale būtina skirti ir žymėti diferencijuotai ir kt.

Kadangi XXI a. kupiškėnų patarmė kalbiniu atžvilgiu yra bene silpniausia ir patirianti didžiausią poveikį Lietuvoje, buvusios tradicinės patarmės paplitimo areale socioekonominė situacija yra palaipsniui prastėjanti, o šiame plote susiformavusiame rytinių rytų aukštaičių regiolekte fiksuojama tik dalis kupiškėnų tradicinių požymių, Šaulio sukauptas ir aprašytas gausios kupiškėnų tarminės medžiagos rinkinys, kuriuo užfiksuotas išsamus XX a. patarmės vaizdas, šiandien įgauna dar didesnę vertę ne tik dialektologijos, bet ir kitų mokslo sričių atstovams.

LITERATŪRA

Aliūkaitė, Daiva, Rima Bakšienė, Jurgita Jaroslaviėnė, Gintarė Judžentytė, Asta Leskauskaitė, Jūratė Lubienė, Violeta Meiliūnaitė, Dalia Pakalniškienė, Vilija Ragaišienė, Regina Rinkauskienė, Janina Švambarytė-Valužienė, Jolita Urbanavičienė, Daiva Vaišnienė 2014, Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties *aukštaičiai* : *žemaičiai* požiūriu, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, 129–205.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė 2014a, Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė 2014b, Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė 2016, Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis),

Acta Linguistica Lithuanica 74, 89–120, <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/877/968>.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Brazaitienė 2017, *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyvosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė (sud.), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Brazaitienė 2020, *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ambrazevičius, Rytis, Asta Leskauskaitė 2014, *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*, Kaunas: Technologija, 2014.

Atkočaitytė, Daiva, Regina Rinkauskienė 2003, *Lietuvių kalbos tarmių fonetika*. Mokojoji knyga, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Bacevičiūtė, Rima 2002, Lietuvių kalbos kintamųjų garsų [ie], [uo] instrumentinė analizė, *Kalbotyra* 51(1), 5–17, <https://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/23376/22612>.

Bakšienė, Rima 2021, Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas, *Respectus Philologicus* 39(44), 73–88, <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/21920>.

Bakšienė, Rima 2022a, Dar kartą dėl aukštaičių patarmių transkripcijos tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (keletas tikslintinų atvejų), *Acta Linguistica Lithuanica* 86, 165–183, <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2163/2282>.

Bakšienė, Rima 2022b, *Vakarų aukštaičiai kauniškiai: arealai ir diferenciniai požymiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bakšienė, Rima 2023, Keletas tikslintinų žemaičių patarmių transkripcijos TFA rašmenimis atvejų, *Acta Linguistica Lithuanica* 88, 126–144, <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2242/2335>.

Bakšienė, Rima, Agnė Čepaitienė 2017a, Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės, *Baltistica* 52(1), 105–135, <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303/2270>.

Bakšienė, Rima, Agnė Čepaitienė 2017b, Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA, *Linguistica Lettica* 25, 203–229.

Bakšienė, Rima, Agnė Čepaitienė 2020, A quantitative analysis of the Eastern Aukštaitian subdialects of the Lithuanian language, *Scando-Slavica* 66(1), 144–180.

Bakšienė, Rima, Agnė Čepaitienė, Jurgita Jaroslaviėnė, Jolita Urbanaviėienė 2023, Standard Lithuanian, *Journal of the International Phonetic Association* 54(1), 1–31, <http://dx.doi.org/10.1017/S0025100323000105>.

Balčiūnienė, Asta, Violeta Meiliūnaitė, Regina Rinkauskienė 2019, *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Baranovskij, Antonij 1898, *Zametki o litovskom jazyke i slovare*, Sankt-Peterburg: Otdelenije ruskogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj AN.

Čepaitienė, Agnė 2016, Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis, *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 143–174, <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/879/970>.

Čepaitienė, Agnė 2018a, *XXI a. pradžios aukštaičių patarnių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Čepaitienė, Agnė 2018b, Tarminių ypatybių kaita Ramygalos apylinkėse, in Rima Bakšienė, Nadežda Morozova (red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 44–75.

Čepaitienė, Agnė 2019, Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu, *Taikomoji kalbotyra* 12, 39–74, <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17232/16400>.

Čepaitienė, Agnė, Aidas Gudaitis 2021, Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita: geoerdvinis aspektas, *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 149–172, <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2084/2192>.

Čepaitienė, Agnė, Aidas Gudaitis 2022, Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija, in Lionė Lapinskienė (red.), *Kultūros studijos Panevėžyje. Petras Būtėnas*, Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 59–77.

Gerullis, Georg 1930, *Litauische Dialektstudien*, Leipzig: Markert & Petters Verlag.

Geržotaitė, Laura, Danguolė Mikulėnienė 2014, Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis ir komentarai (sp. įklijta).

Girdenis, Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis, Aleksas 2009, Vadinamųjų sutaptinių dvibalsių [ie, uo] garsinė ir fonologinė analizė, *Baltistica* 44(2), 213–242, <https://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1313/1231>.

IPA 1978 – International Phonetic Alphabet (revised to 1979), *Journal of the International Phonetic Association* 8(1–2). Supplement. *JSTOR 44541414*. Reprinted in MacMahon (2010).

IPA 2020 – International Phonetic Alphabet (revised to 2020), https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_orig/pdfs/IPA_Kiel_2020_full.pdf.

Jaroslavienė, Jurgita, Juris Grigorjevs, Jolita Urbanavičienė, Inese Indričāne 2019, *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: balsių ir garsų sąveikos instrumentinis tyrimas*, Vil-

nus: Lietuvių kalbos institutas, http://lki.lt/wp-content/uploads/2021/03/Baltu_kalbu_garsynas_XXI_a_pr._1_knyga_2019_v2.pdf.

Jasiūnaitė, Birutė, Aleksas Girdenis 1996, Trys rytų aukštaičių uteniškių fonologiniai balsių ilgumai, *Baltistica* 31(2), 181–199, <https://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/369/324>.

Kazlauskienė, Asta 2018, *Bendrinės lietuvių kalbos fonetikos ir fonologijos pagrindai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

LKA I – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKA II – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKA III – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.

LKTCh 2004 – Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa (sud.), *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Meiliūnaitė, Violeta 2014, Optimizuoti „Lietuvių kalbos atlaso“ punktai: žemėlapis ir komentarai, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, IV žemėlapis ir komentarai.

Mikalauskaitė, Elžbieta 1975, *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius: Mokslas.

MK 2013 – Meilutė Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos 2: Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Stundžia, Bonifacas 1990, Unikalus veikalas, *Pergalė* 4, 186.

Stundžia, Bonifacas 1990a (rec.), Kazimieras Šaulys, Juodžiūnų tarmė, Adelaidė, 1988, *Baltistica* 26 (2), 191–192, <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/2084/1992>.

Stundžia, Bonifacas 1991 (anot.), Kazimieras Šaulys, Juodžiūnų tarmė, Adelaidė, 1988, *Gimtoji kalba* 4, 26;

Stundžia, Bonifacas 2007, Kuklaus kupiškėno didelis gyvenimas, *Kupiškis. Kupiškėnai pasaulyje* 5, 86–88.

Stundžia, Bonifacas 2008, Kazimieras Šaulys – unikalus kupiškėnų tarmės tyrėjas, *Gimtoji kalba* 1, 20–23.

Stundžienė, Bronė 1993, Smulkioji tautosaka Kazimiero Šaulio veikale „Juodžiūnų tarmė“, *Tautosakos darbai* II (IX), 157–196.

Šaulys, Kazimieras 1988, *Juodžiūnų tarmė. Tyrimas 1: Šaknys ir galūnės*, Rankraštis, atšviestas Adelaidės Pensininkų klubo.

Švageris, Evaldas 2022, *Ekspirimentinė fonetika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Urbanavičienė, Jolita, Inese Indričėne, Jurgita Jaroslaviėnė, Juris Grigorjevs 2019, *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: priebalsių instrumentinis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, <https://lki.lt/baltu-garsynas-2-knyga-kolektyvine-monografija-2019/>.

Urbanavičienė, Jolita, Jana Tapertė 2023, *Lietuvių ir latvių kalbų sonantų lyginamasis akustinis ir perceptyvus tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, <https://lki.lt/baltu-garsynas-3-knyga-kolektyvine-monografija-2023/>.

Vaičiūtė, Ingrida 1991, Kalbininkas Kazimieras Šaulys, *Gimtoji kalba* 9, 20–23.

VLKK k-25 – Rekomendacija dėl tarptautinės fonetinės abėcėlės pritaikymo bendrinės lietuvių kalbos garsiniams vienetams žymėti, <http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/rekomendacija-del-tarptautines-fonetines-abeceles-pritaikymo-bendrinės-lietuviu-kalbos-garsiniams-vienetams-zymeti>.

Zinkevičius, Zigmas 1989, *Mokslas ir gyvenimas* 9, 3.

Rima BAKŠIENĖ, Agnė ČEPAITIENĖ

Geolingvistikos centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[rima.baksiene@lki.lt]

[agne.cepaitiene@lki.lt]